

проза

проза

Сяржук Сокалаў-Воюш

...кніжкі заўсёды давалі тое,
чаго ня мог даць аніхто...

Поле болю

Памяці Васіля Быкаева

Як Купальскае вогнішча, адгарэла чалавече сэрца. Я гляджу на захмаранае пражскае неба і ўпершыню не шкадую, што яно такое. Нікому ня дадзена ўбачыць, як упадзе зорка. А гэта значыць, што яна не ўпадзе... Я ня ведаю, якое сёньня неба над Беларусяй...

...Тады, даўно, я зманіў. Напісаны дзеля конкурсу вершык па-беларуску на момант закінуў мяне на грэбліцу ды паклаў у мае рукі з вышыні дзяявятага валу шэры двухтамовік з дарчым надпісам...

– Ты толькі пачаў чытаць, як ён адразу ж падпісаў.

Шэрыя тамы яшчэ доўга заставаліся шэрымі. Над імі зіхцела мая перамога, маё Я. Потым колер перамогі пачаў блякнуць. Маё Я кінулася шукаць новых выйсьцяў. Сьвет зъмяняўся, як і належыць сьвету. Нязменнымі былі толькі шэрыя вокладкі, але пад імі...

Баракі, баракі, баракі. Нечакана прыгадваецца дзяцінства. Новенькая радыёла, модныя кружэлкі. «Шо ты как ня рускі. Пастаў нармальную...» і ўжо пад «нармальнью» няскладны галасавы падцяг: «Гаварат не павізёт, есьлі чорны кот дарогу пірайдзёт»... Нашая котка была ваенная: белая з вялізнымі рудымі падпалінамі – генетычнымі плямамі тутэйшых котак ці то ад пажараў вайны, ці то ад купальскіх вогнішчаў.

Калі госьці сыходзілі, я браў яе на рукі і зноў слухаў, «как ня рускі»: «Это раздаётся в Бухенвальде».

Зрэшты, тут усяго два баракі. Для чалавечай памяці до. Ад астатніх толькі падмуркі. А вось газавыя камеры захаваныя ўсе... У будынку музею шыльда: французы, італьянцы, украінцы, расейцы, палякі... Бо хто ж заўважыць нават на вялізной мапе съвету маленкую вёску Цярэшкі? Як ня рускі, чапляю да шыльды бел-чырвона-белы. Нашым і для сваіх. З кім бы сёньня былі гэтыя нашы? Значыць – найперш для сябе, для нашчадкаў. Патаемна шапоча пад нагамі жвір... Жоўценькі пясочак...

Агрэсіўна зазваніў тэлефон. Каб толькі нехта ведаў, як я ненавіджу гэты апарат і як люблю жывую размову бяз дротаў і мікрофонаў, а сам-насам, вочы ў вочы, калі суразмоўца можа чытаць мяне, а я яго.

Голос у слухаўцы быў неспакойны: «За мною сочыць». А за Ім, падумай я, пазіраючы ў тады яшчэ бясхмарнае пражскае неба. «Хто сочыць за Ім – больш вартым такой высокай пашаны? Ніхто? Чаму ж тады так усьміхаецца з чорнай галерэі ночы Д'ябал і чаму так роспачна кукарэнкуў певень?» Можа таму, што я пачуў яго праз дрот, калі немагчыма вызначыць, што ёсьць ягоныя тэатральна-сцэнічныя паўзы: сапраўдная жалоба ці хваліванье, боль ці мана? А калі гэта толькі пастаноўка – дзе рэжысёр-дэрыгент?

Паэты – не курапаткі.

Калі ж распрануць дагала –

Абломак нажа пад лапаткай

Успыхне абломкам крыла.

Даўні пераклад з часоў ужо – не, але і яшчэ – не, як прасьевет, як драбочак праўды... Вось згадалася, і думкі ізноў паляцелі ў тыя далёкія часы, калі я нават ня ведаў, ці ёсьць наогул неба над Прагай.

Як восеньская лісьцё шамацяць старонкі першага тому. З кожным новым перагортам няўмольна набліжаецца зіма. Мая зіма на пачатку маёй вясны, калі ўвесы васемнаццацігадовы досьвед губляе вартасць, калі ўсё трэба пачынаць ледзь не спачатку, а ты нават ня ў стане съязміць, як грэз гэты новы лёд і пра што пяе съюжа. Ты балансуеш паміж жыцьцём і съмерцю і раптам пачынаеш разумець, што ня Ён быў падставай, бо Ён заўсёды безгалоса жыў у табе, быў часткай твайго неўсъядомленага съветагляду. Гаманілі, заклікалі, абуджалі й вялі іншыя, а Ён проста быў...

Восень 1941-га. Вязьма.

Неба завалакло хмарамі.

– Цяжкая будзе ночка, – мой прымусовы спадарожнік стараецца дыхаць у каўнер шынялю.

– Пабачым, – звыкла азіраюся я, каб ніхто не падслушаў і не знайшоў у ягоных словах паразных настроў.

– Трэба вяртацца.

– Пачакай.

У трывожна-прыціхлых перад сконам будынках ледзь чутна пульсую жыцьцё – рэха мірнага існаваньня старажытнага памежнага места маёй Радзімы. Я прыхінаўся да шурпатай съянны нестарога яшчэ аднапавярховіка і заплюшчваю вочы. Вельмі патрэбна ўявіць, злавіць той момант, у якім на мяне абрынецца славутая памяць продкаў. Але заміж старажытных вояў, заміж рыцараў, ці гусараў у ківерах і вугорках, заміж, няхай ужо хаця б якіх, апалчэнцаў у памяці пуста.

– Слухай, старшина, я ўжо добра скалеў, і калі мы зараз ня вернемся ты пабачыш першы труп яшчэ да таго, як пачнецца бой.

– Добра.

Мы пераходзім пляц ля царквы і спускаемся з гары. Цяпер мне ўжо не здаецца, што недзе, апрача нас дваіх, ёсьць жывое. Калі нельга абудзіць памяць, хіба ільга паверыць у яву? Мёртвае места, мёртвае места, мёртвае места, – адбіваюць па бруку боты ў тахт сэрцу. «Цьфуты, дваццаць другі год, а колькі паэзіі. А можа так яно й мусіць быць... перад съмерцю?»

– Старшина!

– Чаго ты крычыш?

– Вакно. Съветламаскаванье!

– Што – съветламаскаванье? – міжволі перапытваю я, ужо згледзеўши пляму съятла на чорным целе будынку. – Хутчэй!

Мы ўз্বягаем на ганак, грукаем у незачыненую дзъверы, увальваемся ў пакой. Мігціць газынічка. Гадоў сарака кабета падымаецца ад стала. На момант ейныя вочы падаюцца спалоханымі, але страх зынікае гэтаксама імгненна, як зъявіўся.

– Што вы хацелі, хлопчыкі?

За съпінай жанчыны цягнуцца шэрагі паліцаў, запоўненых кніжкамі.

– Чаму не трymаеце съветламаскаванья?

– Ды я што ж, я ж нічога, хлопчыкі... Праца такая... Сёння во да дзяявятай...

– Да дзяявятай, – працягвае наступ спадарожнік, – зараз немец як шандарахне – будзе табе да дзяявятай! – і пасъля кароткай паўзы ўжо спакайней дадае: – Да сёмай не дажывеш... Зараз жа туши гэтую...

– Пачакай. А запісацца ў вашую бібліятэку можна?

Жанчына паволі адрывае ўнураны ў стол позірк:

– Як запісацца? А што калі раптам... Зрэшты, пакажыце дакумент, запоўнім фармуляр... Хаця, які ўжо тут фармуляр... Вазьміце, што хо-чаце. Альбо скажыце, я падам.

Мы ідзем уздоўж стэлажоў. Съятло газынічкі скача па карэньчыках кніжак. Знаёмыя, незнёмыя аўтары разам са сваімі героямі пазіраюць на мяне, і я стараўся злавіць у іхніх вачох хаця б драбок надзеі. Справядлівия суворыя камісары і ненавісныя контрыкі, пыхлівія белапагоньнікі, бескампрамісныя ЧэКісты, гасцінныя старшыні калгасаў, перадавыя сталявары, міраеды – съціжмы вобразаў і характараў, наплоджаных чалавечай і нечалавечай фантазіяй. А я – рэальны! І ня іх – мяне заўтра будзе забіваць фашисты, а я – унікальны й непаўторны – буду засланяць сабой гэтую растваражаваную хеўру ў імя чаго!?

Хіба можа газынічка асьвятліць шлях праз цемру? Тым, што ў імя чысьціні ідэі асьвяцілі свой шлях кніжнымі вогнішчамі. Барбары! Выстаўлякі!

– Старшина, ты выбраў?

– Амаль.

Як сказаць яму, што я выбраў усё. Выбраў як тады, у дзяцінстве, калі бацька, запрэгшы каня, прыехаў са мной у маёнтак пана Волкова і мы пайшлі панскімі пакоямі, адкуль навакольныя вяскоўцы, аднаўляючы гісторычную справядлівасць, цягнулі ўсё, што траплялася: начынне, мэблю, адзежу, вокны, дзвіверы, вазы, абразы, статуэткі. Ніхто не хаваў вачэй. «Не чужое, сваё вяртаем». «Што хочаш узяць, сын?» Я азірнуўся і ўбачыў свой адбітак у вялікім, з пазалочаным абкладам люстэрку, якое браты Пунькі стараліся ададраць ад съяні. «Куды яно ім? У іх жа дзвіверы ў хаце: увайсьці-сагнуцца». «А мы яго ў гумно», – нібыта прачытаўшы мае думкі зірнуў у наш бок старэйшы Фёдар. «Што стаіш, Андрэевіч?» – затрымаўся ля бацькі сусед, дзядзька Карпёнак, з вялізной парцалянавай вазай, – граб награбленая, бо іншыя пабяруць. Тваёй гэткія рэчы – не навіна, але будзе прыемна». «Ды я, – сумеўся бацька, ня ведаючы, што сказаць на згадку пра маміна шляхоцкае паходжанне, – я… вазьму, – і раптам, злосна зірнуўшы на мяне гаркнуў, – ну што стаіш?!» Карпёнак, асьцярожна апусціўшы вазу на падлогу, прысеў ля мяне: «Бяры, Толік, выбірай. Там у панской спальні ляжаць нейкія жаночыя прычындалы. Хацеў забраць сабе, але ідзі вазьмі маме, – і зірнуўшы на бацьку дадаў: – я іх на шафу закінуў, каб іншыя не ўзялі».

Мы ўвайшлі ў спальню. Бацька памацаў рукой на шафе і выцягнуў жмутак нейкіх шнурочкай, прышчэпачак, шпілечак… «Ну, і куды яны маме? Каб уся вёска съмяялася?» «Не бяры, тата». «Ня буду, але і парожне вяртаца – зас্মяяюць».

«Хадзі сюды, Андрэевіч, – пачуўся з іншага пакою голас Міхалкі з выселак, які яшчэ ўзімку пазычыў у нас гарнец мукі й ад таго часу пазбягаў сустракаца вачыма, – тут якраз самае тое».

Мы падаліся на голас, але Міхалка ўжо бег да нас, сълінячы на хаду самакрутку. «Папера, праўда, гайно, але трапляеца й добрая. Бяры, Андрэевіч, твая ж, здаецца, курыць, а там гэтага дабра – на ўсю вёску да съмерці… Яшчэ і ўнукам застанецца».

Па съенцах пакою стаялі напоўненныя кнігамі шафы, адну з якіх ужо нехта вывалак, пакінуўшы на падлозе гару непатрэбнай яму паперы. Я пацягнуў таўшчэзнью кніжку, сеў на падлогу, разгарнуў. «НІВА. Іллюстраваны журнал…»

«Мужыкі, там столькі паперы, – чуўся ўжо аднекуль з вуліцы голас Міхалкі, – хочаш – цыгаркі круці, а хочаш, што хочаш».

Бацька падышоў да дзвіварэй. «Будзь тут. Я да вакна пад’еду». Ён выйшаў, зачыніў палавінкі, павярнуў звонку ключ. «Ты што, Андрэевіч, гэта ж усіхнае», – пачуўся з таго боку нейчы голас, да якога адразу ж далучыліся іншыя: «Не валяй дурака, Сокалаў, атдай ключ». «Куды табе столькі?» «Чытаць буду». «Навошта?» «Няхай чытае, – заступіўся нехта за бацьку, – можа, на пісара выйдзе, глядзіш, як трэба, у суд паперку напіша…» «Скульля ён табе напіша, а калі напіша, дык так з цябе злупіць». «Няпраўда, Андрэевіч лішняга ня возьме». «Ды пакіньце

вы яго! Бачыце, як глядзіць! Хай ён задушыцца гэтымі паперкамі, паскуда!»

За дзэвярыма раптоўна стала ціха. Я зразумеў, што гэтага «паскуду» бацька наўрад ці даруе і ўявіў, як ён цяпер ідзе да напасыніка, а той, ведаючы пра жорсткі нораў Сокалавых і забыўшыся на ўласную нахрапістасцьць, цопаецца да выхаду. Але трывожная съцішанасцьць раптам абрынулася звонам шкла, гучным рогатам грамады і адчайна-злосным крыкам старэйшага Пунькі: «... тваю маць!»

Потым, пасыміхаючыся, бацька апавядала дома, як захоплены падзеямі, малодшы Пунька міжволі абагерся на запхнуты за люстэрка прэнт і далікатнае шкло ня вытрымала гэткай абразы. «Засталося ягонае гумно без люстэрка. Няма ў што быдлу паглядзеца». Пасыль гэтых словаў усьміхнулася й маці, якая, у адрозненінне ад бацькі, слова быдла ніколі не ўжывала да жывёлы.

Дзевяць вазоў кніжак бацька, змайстраваўшы з аполнакаў палічки, дазволіў паставіць на гарышчы. Туды ж аднесылі і тыя, што прысылала з Масквы маміна сястра цётка Ксения.

– Старшина, доўга яшчэ?

Я зірнуў на карэньчыкі выданьняў, правёў па іх рукой і раптам зразумеў, што ўсё гэта мне ня трэба, бо хто можа ўціснуць у фармат вайны маленькую вокладку, якая съмешна будзе вытыркацца з твайго расьсанага аскепкам заплечніка й якую засыплюць разам з табой у ледзь раскананым доле, калі яшчэ й наагул засыплюць.

– Бярыце, бярыце, – па-свойму зразумела маю нерашучасцьць бібліятэкарка.

– Ды, яны ўсе... вялікія, – паспрабаваў быў няўклодна апраўдацца я.

– Тады я сама... Вы што больш любіце? Прозу? Паэзію?

– Паэзію? Бадай, што паэзію больш... Прозу пачнеш, а куля спыніць. Шкада, калі так і не дазнаешся, чым усё скончылася. А верш прачытаў і досыць.

– Тады я дам вам нешта асаблівае. І не забудзьцесь вярнуць пасыль перамогі, – яна стала на дыбачкі і выцягнула аднекуль зьверху маленьлага памеру кніжачку «Слово о полку Ігореве». – Нешта яшчэ?

– Дзякую.

– А газынічку ўсё ж прыкруціце, каб з вуліцы было не відаць.

Мы ўжо дайшлі да дэвярэй, калі яна раптам гукнула і кінулася наўзгадон:

– Ледзь не забылася. Вы ж на перадавую, а там недзе вяземскія апалчэнцы... Можа сустрэнече Вадзіма Кузіна, такога чарнявага, усьмешлівага, з радзімкай каля вуха... Скажыце, што ў мяне ўсё добра...

– Зараз пачну шукаць ля вуха радзімак, – бурчэў сабе пад нос спадарожнік, калі мы съпяшаліся па вуліцы, што вяла на ўскраек места, дзе якраз стаялі нашыя санітарныя намёты, а метраў за трыста наперадзе акапалася батарэя, – а яна нішто сабе, ты заўважыў?

Так. Я заўважыў. Я нават адчуў, што гэта мая жанчына, удвая старэйшая, зусім не прыгажуня, але мая. Мой тып. «Цікава, хто гэта – Вадзім? Сын? Брат? Каханак?»

Ля намёту было ціха. Яшчэ ўдзень знайшлі машыну й адправілі ў

тыл усіх параненых, апрача аднаго – маладзенькага чырвонаармейца, які штохвіліны губляў прытомнасць і, паранены ў шыю, трывальніў адной фразай. Калі тыя слова сарваліся з ягоных вуснаў упершыню, намёт выбухнуў маўчаньнем, якое было страшней ад усяго, што можа скласці чалавечая фантазія, звыклая да бясконцага звону куліяў, няспынных выбухаў і съмерцяў, калі чалавечыя вантрабы пад нагамі ўжо сталіся натуралёвай часткай жыцьця, калі ледзь не штодня даводзілася абціраць са свайго твару ці апраткі чужую кроў, а яшчэ горш, краплі мазгой суседа, якія толькі што думалі, складалі думкі ў словы, выціскалі съязу, спараджалі гістэрыку альбо грымелі безагляднай мужнасцю, гатовасцю скласці галаву... у ймя чаго... ці чыё?

У памяці пачало ўсплываць, як зьбялеў старшы ваенны фельчар – стары чалавек у акулярах з тоўстым шклом, якому «дапамагла» трапіць на фронт прафесія; як сеў на плашч-палатцы паранены ў жывот і саслаблы ад страты крыві «не жылец» падпалкоўнік, ды абмяняліся позіркамі блізьняты-браты Сыраквашкі – апалчэнцы са Спас-Дзяменску, што цяпер мелі дзьве ногі на дваіх... Чалавекі са тры, наадварот, захінулі свае пагляды прывідам сну, а нехта нават і захрап. Астатніх мae вочы, якія ў той момант бязладна забегалі па намёце, не разгледзелі. Я кінуўся вонкі і ўжо з вуліцы пачуў нечыя слова: «Што ён сказаў!?» «Неяк не выразна...» – адгукнуўся на дзіва спакойна фельчар, але, як на зло, непрытомны паўтарыў свою фразу яшчэ раз: «Locіфа забілі, казла, й папэцкаі апратку крывёю».

«Таварыш ваенфельчар, вы мусіце знайсьці некага з асобага аддзелу! Мне здаецца, што гэты locіф...» «Які асобы аддзел?! Вы ўсе добра пачулі!», – пазнаў я голас невысокага танкіста, якога той, хто трывальніў, днём раней вывалил з ахопленай полымем машыны і з апошніх сілаў, ablіваючыся ягонай і ўласнай крывёю, прыцягнуў да нас.

«Што вы робіце!?» – выгукнуў съмешным фальцэтам фельчар, але ягоныя слова патанулі ў гуку чамусьці занадта моцнага стрэлу...

Амаль адначасна з намёту выскачыў паранены дзень таму ў руку хлопец з адным трохкунікам у пятліцы: «Ты чуў?!» Я адвёў позірк. Малодшы сяржант яшчэ колькі секундаў узіраўся ў мяне, а потым, кінуўшы кароткае: «Ну ты, бля, старшина...» – пабег у бок штабной зямлянкі.

Неўзабаве ён ужо вяртаўся разам з капітанам НКВД. «Дык як, кажаш, гэтая сука сказала?» Я падаўся за рог намёту, але энкавэдыст азвайся: «Старшина, вы таксама чулі?» «Чуў». «Тады зайдзіце».

Усярэдзіне было ціха. «Таварыш капітан, палкоўнік... – пачаў быў фельчар, але, як чалавек не вайсковы, зьбіўся, зьняў акуляры, начапіў ізноў і ўжо без належнага спрыту скончыў: «Адным словам, – самагубства». «Што яшчэ?» Усе маўчалі. «Я ведаю, што стрэлы было два, – заклаўшы рукі за сьпіну, прайшоўся паміж параненых энкавэдыст. – Хто хацеў учыніць самасуд?»

Гнятлівае маўчаньне, якое бывае звычайна перад выбухам... не, ня съмеласці, а, хутчэй, безагляднай зухаватасці, павісла ў паветры. Капітан рыпнуў ботамі, абвёў позіркам прысутных: «Ну!» «Я страляў! – выгукнуў танкіст, – Ён жа, прыхаваная контра, што тут сказаў! Паскуда!»

Апошнія слова яшчэ не прагучала цалкам, а мяне ўжо як скаланула: «Таварыш капітан, гэта з Бібліі. «З якой яшчэ Біблія? – буркнуў той, відаць, адчуваючы, як выйгрышная справа высылізгвае са сціснутых у кулаку доказаў і съведчаньняў, што ўжо пачалі складацца ў патрэбны яму ма-

люнак. «Чалавек, напэўна, набожны, вось і трывальніць Святым пісьмом». «А вы што – таксама набожны?» «Не». «Тады скуль ведаеце?»

Ілгаць не хацелася... Пасьля таго, як па вёсках пачалі начамі браць людзей, маці скалупнула з Покуці качарэжнікам абразы й кінула ў печ... Яна больш ніколі не казала пра Бога, і мне гэта было прыемна: цяпер з гонарам можна было заводзіць да сябе сяброў, каб прадэмантстраўца сваю прагрэсіўнасць... І што з таго, што ў куфэрку яшчэ ляжала Біблія? Там жа яе не відаць...

«Чытаў у мэтах прапаганды атэізму». «Можа й ён у мэтах», – хітнуў у бок непрытомнага адзін з Сыраквашак. «А на канец маем, што маем, – сказаў капітан і павярнуўся да танкіста: – Вам пашанцавала, што ня трапілі. Пільнасць – рэч добрая, але яе ня можна падмяняць самасудам. На гэта ў нас ёсьць адпаведныя органы».

Браты Сыраквашкі пераглянуліся, але змоўчалі. Іншыя, здавалася, нават не зразумелі, ці можа й сапраўды не дачулі, а я падумаў, што ў іншы час капітан ужо быў бы разам з непрытомным на tym баку съледчага стала.

«Таварыш ваенфельчар, у якім стане гэты гаварун?» «Канчаецца, таварыш капітан, канчаецца». «Значыць, эвакуацыя не дапаможа?» «Ня думаю». «Вось і добра... Пакінецце яго тут, – і, адвёўши ў бок лекара, ціха, каб іншыя не пачулі, дадаў: дакументы на яго, а таксама на гэтага танкіста перадасьцё мне».

Непрытомны захрыпей. «Колькі, думаецце, працягне?» «Гадзіны дзве-тры, скрайні выпадак – да вечару». «А калі чакаецце машыну?» «Дакладнага часу не сказаў. Ведаю толькі, што сёньня».

Энкавэдист выйшаў і праз якія паўгадзіны вярнуўся. Амаль адначасна падкацілася паўтарачка. «Іншых машынаў ня будзе. Эвакуюцце на гэтай. Танкіста апошнім, а пакуль я хацеў бы глянуць іхнія дакументы». Ён рэзка павярнуўся й пайшоў да стала, дзе ляжалі гатовыя да адпраўкі разам з параненымі паперы. Я ўпотай назіраў, каб не прапусціць таго моманту, калі ён заўважыць, што дакументаў на непрытомнага няма. Ёсьць толькі падпісаная ваенфельчарам даведка, калі паступіў, куды паранены і якія медыкаменты ўжытыя. Большага пра яго ніхто напісаць ня мог, а ягоныя кішэні маўчалі.

Нарэшце ў намёце засталіся толькі двое параненых: танкіст і непрытомны. Капітан папрасіў астатніх выйсці, хвілінаў з дваццаць гаварыў з танкістам. Потым даў каманду забіраць і яго. «Куды ж вы наперад нагамі выносіце», – абураўся той і нават пагражай паскардзіцца нейкаму невядомаму камбрыгу, чым выклікаў амаль дзіцячу ўсьмешку ў асабіста.

Машына пайшла. Стомлена пацягнулася ў свой намёт санітары. Вечер, які на нейкі час быў супакоіўся, ізноў пагнаў па небе абложную шэрасць, нібы знарок зьбіраочы ў грамаду цямнейшыя кавалкі, каб потым сыпануць з іх дробненькім колкім дажджком, але пакуль тое, я ўзіраўся ў далічынъ. Хацелася ўзгадаць нешта роднае, блізкае, толькі заміж яго ў памяці ўзынікала апошняе, зусім не прыемнае, ды, відаць, найбольш жахлівае з таго, што было перажыта за ўсе мае дваццаць адзін. Як ні дзіўна – гэта ня быў першы бой ці першая сустрэча са съмерцю. Напэўна таму, што апошнімі тыднямі такіх сустрэчаў было колькі заўгодна і яны ўжо пачалі становіцца будзёнкай. Згадвалася

зорная, прашытая трасерамі і расквеченая ракетамі,noch пад Спаст-Дзяменскам, з якой мы выходзілі доўгай калонай на «загадзя падрыхтаваныя пазіцыі». Пакуль дарога круцілася лесам, здавалася, няма нічога страшнайшага, бо за кожным дрэвам трываліся варожы асочнік, за кожнай выварацінай – засада. Тоё, што навокал шнырала свая разьведка, супакойвала мала. Дый слаба верылася, што яна недзе ёсьць. Але вось наперадзе паказалася поле, і стала яшчэ страшней. Выглядае, што той мой страх прачытаў і немец. Я ўжо быў досыць далёка ад лесу, калі над намі пачуўся гул самалётаў, а праз хвіліну на галовы пасыпаліся бомбы. Легчы? Куды? Дзе тое месца, якога ня ведае бязылітасная съмерць? Яшчэ ад узълеску наперадзе было відаць дрэва, а яно чалавеку з лесу заўсёды падаецца роднай страхой. Я пабег. Колькі разоў нехта спрабаваў спыніць, склапіць за нагу й абрываць у нязжатую ніву, але бег не сканчаўся. Навокал грымела й гуло. Камякі бруду ад выбухаў плюхалі ў твар, чапляліся за шынель, цягнулі долу і, падавалася, у дол, а ногі несылі. Краем вока злавіў, што туды ж бягуць яшчэ некалькі, напэўна, таксама пушчанскіх. Нарэшце руکі крануліся белага камля, і стала лягчэй. Я распластаўся пад дрэвам, зразумеў, што калі й памру – то як дома, і... заплакаў. Ніхто па табе не паплача, дык хоць сам па сабе... Але ўсё съціхла гэтаксама нечакана, як і началося... І тады поле ажыло, заварушылася сотнямі, тысячамі жывых, якія пайставалі ў цемры, брудна а шчасна лаяліся ды ізноў калянаваліся, каб працягнуць свой шлях да наступнай сустрэчы з Ёй... Або з Ім?

Побач са мною ўстаў старэйшы ад мяне чалавек, які таксама прыбег да бярэзіны. Пачуўшы ягонае «дзякую Богу», я забыўся на ўсе свае атэистычныя бздуры і падышоў: «Адкуль?» Пазнаўшы па мове свайго, ён павярнуўся: «З-пад Мёраў». «Заходнік?» «Чую, што й ты ня ўсходнік». «Якраз наадварот».

Мы не пасыпелі пазнаёміцца, як у небе ізноў загуло. Гэтым разам нехта з начальства пасыпей апамятацца раней: «Агонь!» Яшчэ не астылыя ад папярэдняга жаху людзі бабэхнулі з вітовак і пісталетаў, праз момант да залпу дадаліся кулямётныя чэргі. Зусім недарэчна гэхнула недзе гармата.

Самалёт ішоў досыць нізка. Чорны сілуэт выплыў з-над лесу, адкуль таксама трашчэла й грукацела, ды чорнай казачнай птушкай пасунуўся ў наш бок... У мой бок. На момант пачулася як пачаў захлынацца ягоны голас, і гэта дадало імпэту. Я борзьдзенъка ўклаў у сваю магазінку новую абойму, уліваючы свой голас съмерці ў агульны пахавальны хор. Рухавік яшчэ раз хліпнуў, і з-пад крыла вырваліся першыя языкі попытія. Страляніна съціхла. Цэлы сьвет замаўчай у чаканьні скону. Тысячы вачэй з надзейай глядзелі ў неба, нібыта Бог маленькай ахвярай мусіў запабегчы вялікай. Разам з попытім з-пад крыла клубануў дым, і на-вакольле гучным, шчасным «ура!» прывітала чалавечы канец. Людзі радаваліся скону, былі шчасныя з таго, што адзін збайца зъмяніў іншага...

Калі ня ты, дык цябе. Нехта радасна прасалютаваў сваёй перамозе з ракетніцы. У асьветленай на момант прасторы вока злавіла твар вайскоўца, чые вусны ў малітоўным шэпце прыклаліся да нацельнага крыжыка.

Пазней я доўга думаў, якому богу маліліся тыя, што былі ў самалёце? Ці не падобная Божая ласка на партыйны сход, дзе ўсё вырашае бальшынія галасоў? А калі так, то што такое справядлівасць?!

«Зараз будуць скакаць з парашутам». «Ня будуць. Занадта нізка». «Вось бы хвілінку раней, мы б іх цёпленькімі...»

Самалёт упаў недалёка, але ня выбухнуў. Дзясяткі людзей кінуліся да яго, і я, паддаўшыся агульнаму памкненіню, улучыўся ў той тупат. Нечакана пярэдня спыніліся й па пераможным натоўпе працаціўся зусім не пераможны шэпт: «Нашы...»

І была ноч. І было хмарна. І быў зарапад. А што адбывалася там – у надхмар'і. Пра гэта можа ведаць толькі абранны, да якога няма даступу нам – звычайным съмяротным. Пра гэта можа ведаць толькі звычайны съмяротны, які ўзыняўся духам над духам будзённасці і, прыдзірліва агледзеўшы сябе, сказаў: «Я на дарозе...»

«Старшына! – Высунуў галаву з намёту ваенфельчар, – вы, здаецца, казалі, што любіце гісторыю? Там, у штабным намёце нудзіцца яшчэ адзін аматар старасьветчыны сяржант Епіфанаў. Таварыш капітан радзіць вам прайсьціся ў Вязьму... Ды вы й самі раней пытаўся». Дазвол гучай амаль як загад. Я пайшоў, але як толькі галава майго камандзіра схавалася ў намёце, вярнуўся, прыклай вуха да халоднага вільготнага брызенту.

«Рабіце, што хочаце, каб загаварыў. Едзыце ў Вязьму, растрывашыце тамтэйшую аптэку, знайдзіце лепшага лекара... Вы не дзіцянё – ведаеце, якая тут можа быць інфармацыя». «Я не могу пакінуць медпункт». «Старшына даглядзіць». «Старшына не даглядзіць, ён толькі курсы скончыў, ды й тыя паскораныя».

Я подбегам кінуўся да штабной зямлянкі, й неўзабаве мы крочылі з сяржантам у бок Вязьмы. Я съпяшаўся. Трэба было супакоіцца, а для мяне гэта значыць, знайсці нейкае апрышча ў мінулым, адшукаць апраўданьне свайму йснаванью, свайму страху, разабрацца з думкамі... Епіфанаў быў нешматслоўны, а можа, проста адчуваў мой стан і ня лез, зрешты, магчыма ён і сапраўды быў аматарам старасьветчыны й патрапіў да капітана пасыля нейкіх завільных, пакручастых шляхоў лёсу, што было ўжо не маёй справай...

І вось я зноў у намёце свайго медпункту. Сыціскаючы ў кішэні тамок «Слова...», разглядаюся. Непрытомны ляжыць спакойна. Напэўна заснүў. Ваенфельчара няма. Можна запаліць газынічку й пачытаць. Кніжкі заўсёды давалі тое, чаго ня мог даць аніхто. У іх я знаходзіў пэўнасць, пачьверджаньне логікі ў тым, што на першы пагляд здаецца бязглаздым і нават палохае, адбіраючы здольнасць слушна арыентавацца ў логіцы іншых.

Калі б, часам, друкаванае ня зводзіла ўбок, не падмяняла галоўнае другасным, не заклікала да іншых прыярытэтаў – дзясятак чужых паглядаў маглі б легчы на твой досьвед і скласціся ў добрую сістэму, у выразную пазіцыю, што супадае з тваім падсвядомым, а ўжо потым, сутыкнуўшыся з іншым, тоесна сканструяваным крэда, вылепіць ісьціну. Але прыгожая тэорыя штораз разьбіваецца аб парогі жыцьця, аб патрэбу вырашаць дробныя пытанні будзённасці. Нават цяпер, на вайнэ, за прыгожымі заклікамі й слушнымі словамі, стаяць і замінаюць усьведамленыню велічы звычайныя рэчы: памыцца, выспацца, знайсці паперу на ліст дадому, ці элементарна схадзіць у прыбіральню... У кніжках пра тое няма і думаць пра яго, я ўжо не кажу пісаць, небяспечна. Але як тады злучыць высокае й адвечнае з німенш адвечным, ды невысокім? Як

прыняць крах «малой крыўёй і на чужой тэрыторыі» і пагадзіцца на вялікую кроў на сваёй. Як не здэмалізавацца? Гэта ж ня пошук падціркі для прыбіральні, хаця й ён нікуды ня зынік...

— Старшина, — увайшоў у намёт капітан, — ваенфельчар пакуль у штабной, так што вазьміце пару санітараў і пахавайце гэтага, — паказаў ён хітком на непрытомнага, — асабліва не валэндайце, не вялікі гонар.

Я неяк пабаяўся паказаць, што ня ведаю пра съмерць непрытомнага, а таму ўздыхнуў і пацягнуўся па санітараў. Пры съятле газынічкі вынесылі памерлага й апусьцілі ў раскапаны, відаць, да вайны, неглыбокі дол, які неспадзявана стаўся мірнай магілай вайскоўца. Запрацавалі сапёрныя рыдлёўкі. Што думаюць гэтыя хлопцы, кідаючы зямлю на яшчэ нядаўна жывое цела? Я глянуў на свае руکі, й яны здаліся мне чужымі... Забыцца, забыцца, забыцца... На ўсё, на сябе, на цэлы съвет... Зашыцца ў нару, дзе мяне не дастануць ні жахі паразаў, ні радасыці перамогаў, а галоўнае — гэты капітан, якога, мабыць, трэба высьцерагацца больш, чым сваіх думак.

Я разгарнуў «Слова...», і з яго неспадзявана высьлізнула дробна съписаная паперка з вучнёўскага сыштку. У першыя хвіліны я ня мог зразумець, што ў ёй і толькі ўчытаўшыся, съцяму: вольнае, напісане немаведама кім у выглядзе празаічных радкоў вершаванае насьледаванье расейскаму класіку:

Пра што й чаму так шэптам вы, прарокі?
Прароцтвы — не праклёны, не папрокі...
Мы паўстаём з пажарышча Літвы
І не ў славянскай спрэчцы паміж собку,
Але цвіком варожаму нагробку.
Таго яшчэ не зразумелі вы?

Калісь ішлі на вояў воі,
Быў нашым болем съвет нямы,
Цяпер на іншым полі болю
Сустрэцца з вамі можам мы,
Цяпер для іншага прастору
Вялікі наш народ узрос.
Славянскія ручы? Зыліоцца ў рускім моры?
Хто хоча ў мора зьдзекаў і пагроз?

Пакіньце нас: вы не чыталі
Ані Насовіча, ні Даля,
Незразумелы і чужы
Для вас наш голас з-за мяжы,
Але імперства смак і прага
Вам розум выелі і зрок,
Жабрачы лёс, любоў варага —
Уся цана на ваш аброк.

Ваш вольны съцяг — ярлык Батыя,
Яго на папялішчы съпляжанай Масквы
Вам пераможна далі тыя,
Каму лізалі боты вы...
Але, ня наша гэта справа —

Ня лекарскай рукой кранацца ран чужых...
 Суцішце свой парыў крывавы,
 Схавайце мечы і нажы.

На бойку хопіць вас. Мо сыдземся на разум?
 Прыкручуваць штых, паверце, гэта толькі поза.
 І ўжо ня мы адны, Еўропа, цэлы съвет
 Зъмяняе войнаў шал на бітвы інтэлектаў.
 Вам сумна ад такіх праектаў?
 У вас інакшы запавет?
 Бо вас зашмат? Бо вы ад Пермі да Таўрыды,
 Ад фінскіх зімных скал да съпёчнае Калхіды,
 Ад страсянутага Крамля
 Да съценаў вечнага Кітаю,
 Бо зброяй поўніцца і зъзяе
 Наўсцяцяж расейская зямля?
 Таму й прарокам п'еца, есца,
 Таму ім шэпчацца, адлі
 Нам на магілы хопіць месца
 У межах роднае зямлі.

Я борзыдзенька ўклаў паперку назад у кніжку і ўжо спакайней пачаў азірацца. «Чыя здрадная думка напісала гэта і чыя варожая рука падсунула мне? Што ўсё зладжана адмыслова сумневу ня можа быць. Папершае – па-беларуску, па-другое – люблю паэзію, па-трэйцяе – інтэлігент «из бывших», па-чацьвертае, прауда ўскосна, але заступіўся за непрытомнага, па-пятае... Стоп. А раптам нехта стаіць за брызентам і, пасьміхаючыся, глядзіць у дзюорачку? Калі так, то вырашаць трэба цяпер... Пагатоў што творык варты капітанскае ўвагі».

Да глоткі падступіў камяк. У грудзёх съціснула так, што стала цяжка ўздыхнуць. «А што, як не павераць, што знайшоў? А што, як гэта толькі зачэпка, каб адпомсьціць? Адпомсьціць за што? Хоць бы й за непрытомнага».

Дрыгнуў палымок газынічкі. «Нехта йдзе? Не. Тады што?» Палымок дрыгнуў яшчэ раз... «Знак? Ад каго? Ад Бога? Бога няма. Ёсьць толькі Біблія ў куфэрку ды абрэзы ў печы... Але гэтае дрыганыне нездарма... Ага... Дырэктар школы запаліў кніжкі. Патаемна. Каб ніхто ня бачыў. Творы ворагаў народу. Творы сяброў не гараць. І не таму, што ворагі сяброў іх ня паляць, а таму, што гэтыя творы – вечныя. Не. Ворагі таксама паляць нашыя творы... Дык наце!»

Я ізноў выняў верш. «Пра што й чаму так шэптам вы, прарокі?» «Не. Не. Не. Тут нечага не хапае. Чаго? Тут мусіць быць нейкі працяг. Працяг завершанага твору». «Цяпер на іншым полі болю...» А палымок скача, трымціць, і съвет расплываецца. Выразныя толькі гэтыя слова, якія неўзабаве мусяць таксама заніцца. «Але імперства смак і прага...» Шурпатая съцяна аднапавярховіку. Прывіды вояў. Вяліканянскі герольд з папекай з вучнёўскага сыштку. «На бойку хопіць вас. Мо сыдземся на разум?» «Чаму так гудзе й вые на вуліцы? Чаму палымок съвечкі робіцца нясьцерпна гарачым? Гэта ж усяго толькі драбочак съятла...» «У вас інакшы запавет? Бо вас зашмат?» «Тах-такс-такс-такс! Віў-ў-ў – бух! Фіць-фіць». Апошнія слова на паперцы съпяшаюцца ў очы, б'юць у сэрца.

Я выскачыў з намёту. Вакол палыхае й гудзэ. Санітары цягнуць першых параненых.

– Старшина! Прымайце! – бліснуў шкельцамі акуляраў ваенфельчар.

Недалёка выбухае, й камякі зямлі балюча б'юць у съпіну. Хваля гарачага паветра штурмле мяне на зямлю, зьбівае намёт. Нашая батарэя агрызаецца. Аднекуль з цемры чуецца зьдзічэлае:

– Танкі!

Паўзу на крык і сутыкаюся з Епіфанавым:

– Танкі!

– Што танкі!?

Той паказвае некуды, але я ўжо й сам бачу, як у сполахах выбухаў нямецкая бронемашына разварочваецца з фланг у бок нашых гарматай. Выбухі, выбухі, выбухі. Напэўна, усё ж прыкрыцьцё спрацавала. Запальная вадкасць гарыць і расьцякаецца па жалезным целе. Мы ўскокваем на ногі. Бяжым і з разгону плюхаемся ў траншэю.

– Не вытыркайся, – радзіць нехта збоку, – зараз пачнуньць, тады ўжо.

– Параненая ёсьць?

– Бог шкадуе.

– А там, далей?

– Хто яго ведае.

Я спрабую прасунуцца па траншэі, але суразмоўца хапае за руку:

– Сядзі й ня тузайся. Зараз пойдуць. Чуеш, як прыціхла.

– Ведаю, – адказваю я і прабіраюся па-за съпінамі залеглых, – Параненая ёсьць?

«Няма». «Былі». «Рана». «У каго?» «Рана яшчэ на параненых, кажу».

На нямецкім баку ў неба пырскаюць некалькі асьвятляльных ракетай. «Пайшлі!» – выдыхае нехта збоку. «Пайшлі!» – рэштыцца па траншэі. Сусед асьцярожна спрабуе вызірнуць у бок варожых пазіцыяў. Я таксама вытыркаюся й да болю ўваччу ўзіраюся ў восеньскую цемру. Нікога. Недзе збоку штосьці бразнула. На гэты бразгат справа азвайся наш кулямёт. І тады цемра наперадзе разарвалася дзясяткамі, сотнямі аўтаматных чэргаў. Наш вітовачны залп, напэўна, згасіў палымкі колькіх атакоўцаў, але не захлынуў. «Чаму маўчыць кулямёт? Зараз закруціцца рукахоп, і тады мне хана».

– Адыходзім!

Зладжана разам з іншымі сунуся назад. Стараюся бачыць суседа справа, суседа зьлева. Найбольш, праўда, тое магчыма праз палымкі стрэлаў. Праўдападобна, немцы прамінулі нашу траншэю і працягваюць атаку. Сусед справа перастаў страліць. Кідаюся туды й чапляюся за прыніклае да зямлі цела.

– Жывы?

Маўчаныне. А можа гэта зусім і не сусед? Пагатоў, што зьлева таксама блізка нікога не відаць. Страляюць далей. Нагінаюся, спрабую намацаць пульс на руцэ, што прыкрыла рану, з якой яшчэ точыцца цёплае і ліпкае.

«Славянскія руччы? Зъліоўца ў рускім моры?»

Няскончаны завершаны твор.

Недалёка ад мяне дае чаргу шмайсер. Нашыя адгукаюцца аднекуль ззаду, а тут, ужо зусім побач, перакідаюцца словамі немцы. Рука нечакана знаходзіць на зямлі аўтаматную рулю. «Што цяпер? Моўчкі пра-

ірацца да сваіх, стаіцца тут ці паказаць сябе й, калі пашэньціць, зламіць варожую атаку?»

«Хто хоча ў мора зъдзекаў і пагроз?»

Сыпануў дождж. Немцы крыху замарудзілі, і я подбегам уліваюся ў іхні негусты ўжо шыхт. Пальмок зьлева, пальмок справа. Усё тое самае. І, нават, ідзем да агорнутай пажарамі Вязьмы. Страляніна з савецкага боку на момант аціхае, а потым цемра разыдзіраеца шалёнym «ура!» Перад вачыма пайстае твар капітана, і дурны сымех хапае мяне за глотку. Я прыпадаю да мокрай зямлі. Контратака – гэта шанец ізноў апынуцца разам. Немцы падаюцца назад. Нехта балюча наступае мне на руку й, адпусьціўши мацярок, бяжыць далей. Цісну на курок і таксама хачу вылаяцца. У ППШ ніводнага патрону. А немцы ўжо адкаціліся й цяпер трапна ў шчыльна лупяць з нашай траншэй. Контраатака захлынулася. Па ланцузе перадаеца загад адыходзіць і замацавацца на ўскрайку места.

Я апынаюся сярод тых, хто съпешна пачалі акопвацца ля скасабочанага хлява, але немцы ўдарылі з гарматаў. Снарады кладуцца досыць трапна. Напэўна недзе ззаду працуе наводчык-карэктар. Нехта, зъбераґаючы людзей, загадаў адыходзіць, і тады ўсьлед ізноў забрахалі шмайсеры...

Цягам тae ночы мы чатыры разы бралі ў здавалі Вязьму. Здавалася, навокал гарэла ўсё, што магло гарэць. Падчас апошняга адыходу я не спадзявана апынуўся ля бібліятэкі. Пасечаны з усіх бакоў кулямі будынак сустракаў раніцу пустымі вачнікамі вокнаў. Сарваныя дзъверы валіліся ў лужыне ці то вады, ці то крыві. Пераступаючы і абмінаючы забітых, я ўзьбег на ганак.

«Схавайце мечы і нажы».

Пад нагамі захрабусьцела шкло. Я выцягнуў з заплечніка «Слова» і паклаў на стол. Я вяртаў слова, калі слова наагул можна вярнуць. Зпад вокладкі вытыркаўся аркушык з вучнёўскага сыштку – няскончаны завершаны твор. Іншае Слова. Але тады мне ня дадзена было зразумець тое, што зразумеў праз дзясяткі гадоў, калі на сваім васімнаццатым перагарнou апошнюю старонку двухтамовіка.

На тым трэба было б паставіць кропку. Пагатоў што за вокнамі, на зымену вечнасці прыходзіць будзённасць. Але звар'яцеламу пеўню не падабаецца такое сёньня. Мінулае ночы ён не дастаў сваёй порцыі зорак і ад роспачы перастаў таптаць курэй. Ён чакаў хаця б сонечнай раніцы, калі, апрануўшыся ў жалобны гарнітур, можна будзе сустрэцца з разынкамі каб працягнуць, а можа й палепшыць свой лёс...

Тады, дайно, я зманіў. Потым жыцьцё тысячу разоў выкупіла маю ману. Ману, пра якую Ён ня ведаў, але якая цяпер, апрача права на «даруй», дае мне права на працяг. Як там было?

Нам на магілы хопіць месца
У межах роднае зямлі...

12 ліпеня 2003 году.

